

JONATHAN BOLTON, *Worlds of Dissent: Charter 77, The Plastic People of the Universe, and Czech Culture under Communism,*

Cambridge (Mass.) 2012, Harvard University Press, 352 s., ISBN 978-0674064386

Necelý rok po svém vydání není těžké předpovědět, že se Boltonovy dějiny českého disentu stanou klasikou. Autor předkládá změnu perspektivy, jež umožňuje mnohem bohatší výklad tohoto fenoménu, než jsme byli doposud zvyklí (zejména ve srovnání s pracemi od „pozorovatelů“ ze západu). Místo hagiografie výjimečných hrdinů tato kniha vykresluje životy celé řady méně známých osobností, bez nichž by ale běžný chod disentu nemohl fungovat. Namísto čistě politické nebo politicko-filozofické činnosti klade autor důraz na každodenní chování a sebechápání, před zevšeobecňujícím a suchým teoretizováním dává přednost líčení podmanivého příběhu.

Jestliže se Boltonův příběh disentu čte velmi dobře, je to možná díky tomu, že způsoby vyprávění jsou pro něho důležité. Bolton zejména zdůrazňuje úlohu vyprávění v rámci procesu vytváření disentu coby významného a širší veřejnosti sdílitelného fenoménu. Dle mého názoru je ale škoda, že autor problematice vyprávění neposkytuje širší prostor. Klade důraz především na způsoby, jakými disidenti sami o sobě vytvářeli mytický, nebo až mytologický obraz, jenž mohl být pochopen i lidmi mimo úzký a od ostatní společnosti izolovaný disidentský okruh. Tímto důrazem na vyprávění Bolton též otevírá otázku, jakým způsobem je příběh disentu líčen dnes. Tuto otázku ale víceméně diskutuje pouze na odborné úrovni. Ptá se, který příběh nejpravdivěji vystihuje tvář disentu jako historického fenoménu: Jednalo se o velké hrdiny, obyčejné lidi, nebo je pravda někde uprostřed? Netáže se však, nakolik různé způsoby vyprávění o disentu vytvářejí variabilitu chápání disentu v dnešním světě.

Příběhy disentu přitom jistě patří mezi nejvyužívanější příběhy současné politiky, a to nejen v post-komunistickém světě. Nejedná se totiž o čistě vědeckou otázku, byl-li disent například liberální přípravou pro nastolení kapitalistického řádu, nebo naopak nadějí pro záchranu socialismu ze sovětských deformací. Bolton to nepřímou uznává, když deklaruje, že nechce vyprávět příběh, jak je obvykle vypravován, z hlediska dnešního post-komunistického světa, k jehož vzniku disent údajně přispěl (s. 43–46). Bolton navíc nabízí nové a podnětné metodologické, tzn. vypravěčské prostředky, pomocí nichž bychom mohli vytvářet nový a alternativní význam disentu pro dnešek jako více než jen nekritického předchůdce současného režimu. Bolton sám ale o nalezení takového významu

neusiluje. Současnou dominanci jediného výkladu disentu v politickém diskurzu nekonfrontuje a alternativní významy disentu pro dnešek vůbec neřeší. Odpouští pozornost celkově od dnešní politiky, resp. od politiky vůbec, aby se soustředil na osobní životy disidentů. Přestože je Boltonova změna perspektivy v mnohých ohledech svěží, nemohu se zbavit dojmu, že přehlíží atributy, jež jsou na disentu nejpodstatnější.

Boltonova perspektiva vyprávění příběhu disentu se nese v duchu vyprávěče v první osobě, přirozeně nikoli na základě svých vlastních zkušeností, nýbrž z pozice textů, v nichž disidenti psali o svých aktuálních osobních životech. Zvolenou vyprávěčskou pozicí prakticky polemizuje se standardní pozorností, jež je ve studiích o disentu (zejména na Západě) zaměřena na teoretičtější a političtější texty. Bolton výstižně poznamenává, že mimořádně velkou část publikací disentu představují právě texty psané v první osobě opisující vnitřní pocity, každodenní zážitky a mezilidské vztahy jednotlivých disidentů. Skutečnost, že podobné texty jsou minimálně diskutovány a že jejich význam je jen minimálně interpretován, představuje v historiografii disentu bezpochyby velkou mezeru.

Současně jsem ale toho názoru, že analytik disentu by se neměl spokojit s Boltonovým tvrzením, podle něhož soustředění se na intimní život bylo pro disidenty „přirozenou reakcí na svět bez skutečné veřejné sféry“. Historická destrukce veřejné sféry po roce 1968 (tu Bolton popisuje ve 2. kapitole) bezesporu sehrála důležitou úlohu v obratu do soukromí, avšak význam tohoto fenoménu můžeme adekvátně pochopit pouze tehdy, když ho *nebereme* jako „přirozený“, nýbrž vidíme-li ho jako rozhodnutí, které mohlo dopadnout jinak. Skutečnost, že se disidenti *museli* rozhodnout tak nebo onak, samozřejmě vypovídá o tehdejší společnosti. Pokud však chceme chápat nejen společnost, ale i samotný disent jako významné kulturně-politické hnutí, musíme předpokládat, že chování jeho členů nebylo „přirozené“, nýbrž že se v rámci daných možností jednalo o výsledek poměrně svobodného rozhodování. Intimnost, nebo přesněji uveřejňování intimnosti (například psaní o vlastní intimnosti), patřila totiž mezi strategie disentu. O tom svědčí zejména množství disidentského psaní o sociálním významu vlastních intimních životů.

Zjevná „přirozenost“ disentu komplikuje celý Boltonův příběh. Na jedné straně autor popisuje složité procesy, jež ovlivnily určité rozhodnutí jednotlivých disidentů (například kdo a proč se rozhodl podepsat či nepodepsat Chartu 77). Na druhé straně má tendenci prezentovat všeobecné trendy a teoretické přístupy jako přirozený výsledek nadosobních podmínek a celé téma politického přístupu (na rozdíl od osobního přístupu) drží mimo dosah diskuse. Do určité míry je to pochopitelný výsledek autorova „blízkého pohledu“ na disent: autor se do materiálu a obvyčejného života studovaných subjektů ponořil natolik, že mu jejich

způsob života začal připadat jako přirozený. Patrně není od recenzenta příliš spravedlivé, aby od autora požadoval namísto případové studie zevšeobecnující nadhled. Boltonův text však nepřímou poukazuje na to, co nemusí být zřejmé na první pohled, ale co se vyjeví teprve v širším srovnání. Kdyby byl totiž český disident postaven například vedle polského, nevypadal by zdaleka tak přirozeně. Nahlíženo na tuto problematiku z jiné perspektivy, nelze považovat za automaticky samozřejmé, že disidenti ve chvíli, kdy nepocítovali patřičnou odezvu vlastního snažení v širší veřejnosti, provedli obrat a soustředili se na své osobní životy. Mohli například (samozřejmě s ohledem na odlišné, avšak ne zcela odlišné podmínky) založit český Výbor obrany dělníků.

Bolton si je jistě vědom, že z určitého hlediska lze konání disidentů považovat za politickou strategii. Sám popisuje strategické úvahy, jež patřily ke každodenní činnosti disidentů. Rozhodl se však prezentovat disident jako „formu sebechápání spíše než politickou strategii nebo politickou teorii“ (s. 14), jako „formu sebe-representace spíše než politickou aktivitu“ (s. 264). Tím chce pravděpodobně kompenzovat nedostatek pozornosti, jež se tomuto pojetí disidentu ve většině jiných studií věnovaných politickým stránkám dostává. Domnívám se však, že se v tomto případě jedná o překompenzování. Jestliže disident není o politice, byť v antipolitické podobě, o čem vlastně je? Jestliže nás zajímá sebechápání a sebe-representace disidentů, není to právě proto, že jejich sebechápání a sebe-representace představovaly určitý druh politického myšlení a politického jednání? Disidenti nás přece nezajímají jako obyčejní lidé, kteří vypovídají o typickém každodenním životě, nýbrž jako lidé, kteří byli neobyčejní tím, že se snažili pochopit a odsuzovat své vyloučení z politiky.

Bolton si stěžuje, že dějiny disidentu jsou většinou chápány z hlediska události roku 1989: „Dívat se na disident prizmatem roku 1989 je důležité pro chápání roku 1989, ale ne pro chápání disidentu.“ (s. 44) Nešlo by však současně říci, že se snažíme disident pochopit právě pro lepší porozumění roku 1989? Nebo, jestliže nikoli, jaký jiný důvod můžeme mít? Bolton nám v tomto ohledu nedává jasnou odpověď. Poznává, že disidenti měli různé představy o vývoji společnosti po roce 1989 a že bychom v nich neměli spatřovat pouze přípravu na to, co následovalo (s. 44). Nepředstavuje ale tato skutečnost pádný důvod k tomu, abychom sledovali vztah disidentu k roku 1989 a abychom se ptali, jak je možné, že kdysi mnohohvrstevnaté hnutí s různými představami o budoucnosti se za tak krátký čas mohlo zúžit na pouhou oporu liberálně-konzervativního kapitalismu (ať už v kolektivní historické paměti, nebo v politickém horizontu mnohých bývalých disidentů)? Bolton dále píše, že bychom neměli „posuzovat disident podle jeho efektivnosti, jeho úspěchu ve vágní úloze ‚rozvracení‘ komunismu (...) nýbrž jako formu kultury, soustavu společných příběhů, styl politického chování,

soubor zvyků, které měly význam samy o sobě“ (s. 45). Ale jaký význam mají tyto záležitosti, nespočívá-li jejich význam právě v efektivnosti nebo potenciální efektivnosti při změně světa? Na co zkoumat „politické chování“, jestliže oddělujeme chování od politických efektů?

Mnohým může připadat, že se jedná o pouhý sémantický spor, neboť nazýváme „politikou“ to, co Bolton označuje za „sebechápání“ a co samotní disidenti nazývali „antipolitikou“, „nepolitickou politikou“ apod. Odhlédnutím od politiky se ale Bolton vzdává kritičtějšího přístupu k disidentské politice, jako i k jeho využití dnes. Disidenti, především disidenti určitého „antipolitického“ a méně společensky uvažujícího typu, vystupují v knize jako jediné postavy, které skutečně mají slovo. Underground sice hraje v příběhu důležitou roli, ale především jako inspirace disentu, nikoli jako alternativní způsob opozice. Navzdory skutečnosti, že mnoho disidentů se považovalo za socialisty, v knize se takřka neobjevuje upřímné socialistické smýšlení po roce 1968. Socialismus zde vystupuje pouze jako znak rozličného *původu* disidentů (někteří byli předtím v KSC, jiní ne), nikoli však jako relevantní disidentská *idea*. Bolton také tvrdí, že disent slouží jako model pro kultivování ideové rozmanitosti (když na konci knihy konečně připouští, že disent má nejen význam „sám o sobě“ ale i pro nás „dnes“; s. 266–267). Rozmanitost však Bolton neukazuje, popisuje bohatost malých rozdílů, třeba mezi Havlovým osobním moralismem a Vaculíkovou osobní decentností. Velké rozdíly – například rozdíly politicko-strategické nebo politicko-teoretické – jakoby se z děje ale vytrácely.

V závěru knihy Bolton na základě citátu revolučního socialisty Petra Uhla tvrdí, že záměrem Charty nebylo sjednotit ideové neshody a utišíť debatu na úkor společné vize, ale že naopak její společná vize spočívala právě v debatě o ideových neshodách (s. 177). Uhlův případ však vypovídá mnohé o relativní ideové jednotě chartistů. Autor knihy Uhla velebí zejména za jeho redigování disidentských novin *Informace o Chartě 77 (INFOCH)* a za dobrého redaktora ho mimo jiné považuje díky jistému distancování se od revolučně socialistických názorů. V prvním čísle *INFOCHu* Uhl prý psal, že navzdory nedostatečně reflektovaným zájmům dělníků v Chartě 77 bude pro její činnost podpora dělnické třídy nezbytná. „Avšak,“ píše Bolton, „Uhl rychle zanechal takových výbuchů, neboť si patrně všiml, že šly proti duchu otevřenosti, který jinde v jeho psaní vládl.“ (s. 195) Když Havel a Vaculík debatovali o vnitřním životě hrstky disidentů, plnili cíl Charty 77 o pluralitní debatě, když se ale Uhl tázal (navíc velmi skromně), zda by se Charta 77 neměla více věnovat zájmům většiny obyvatel země, je to autorem prezentováno jako „výbuch“ „proti duchu otevřenosti“, který Uhl „naštěstí“ následně utišíl. Jako disident s netypickým disidentským myšlením byl Uhl v Boltonově podání pozdvižen na „neutrální“ hlas a nikoli na hlas alternativy či kritiky.

Vše nasvědčuje tomu, že čeští disidenti upřímně chtěli podporovat ideovou rozmanitost vlastního hnutí. Pokud však pouze popisujeme jejich sebechápání a sebeprezentaci, můžeme ideové pluralitě důvěřovat a současně přehlížet ty myšlenky, jež byly fakticky z disentu – nebo z jeho příběhu – vyloučeny. Disidentům se podařilo vytvořit poměrně ucelenou představu o politické činnosti coby otázky osobního chování. Tato představa, která začala postupně vypadat přirozeně a která se po roce 1989 stala dominantní, však vytlačila jiné možnosti politického vzdoru. Boltonovi můžeme být především vděční za to, že proces konstruování této představy vyprávěl výstižně. Zároveň však také za to, že jeho kniha může sloužit jako výzva k návratu zmíněného procesu konstruování do širšího ideového kontextu a do politických debat, které mohou být inspirativní pro dnešek.

Joseph Grim Feinberg